

УДК 377:8:011

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.90.21>

Л. А. Руденко

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Р. Б. Лашта

старший викладач кафедри поведінкових наук та військового лідерства
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Стаття присвячена пошуку шляхів вирішення актуальної психолого-педагогічної проблеми формування професійної рефлексії у майбутніх офіцерів Збройних сил України в процесі здобуття військово-професійної освіти у вищих військових навчальних закладах.

Визначено, що професійна рефлексія є однією з важливих професійних якостей особистості, належний рівень сформованості якої передбачає осмислення офіцером мотивів власної діяльності та причинно-наслідкового характеру одержаних результатів, усвідомлення потреби своєчасного її корегування, наслідком чого є готовність офіцера до ухвалення самостійних та обґрунтованих управлінських рішень як повноцінних суб'єктів військово-професійної діяльності та його самоактуалізація як військового професіонала.

З'ясовано, що професійна рефлексія офіцера майбутнього офіцера перебуває у безпосередній залежності від змісту та результатів професійної діяльності, сприяє виробленню критеріїв її успішності, результатом чого є зміна моделі поведінки та професійної діяльності. Вона має прояв у сукупності його цілей як офіцера, визначення яких передбачає чітке усвідомлення умов та особливостей професійної діяльності, її змісту, способів виконання службових та бойових завдань, тобто є основним механізмом саморозвитку та самовдосконалення його особистості.

Встановлено, що здійснення офіцером системного аналізу одержаних результатів дає змогу своєчасно скорегувати цілі та завдання професійної діяльності, конкретизувати їх, вибудувати індивідуальний шлях професійного зростання, наслідком чого є самореалізація офіцера у професії. Водночас, відсутність у офіцера належного рівня сформованості професійної рефлексії є передумовою нівелювання ним досвіду професійної діяльності, що призводить до багаторазового вирішення однотипних проблемних ситуацій в майбутньому.

Визначено, що формування та розвиток професійної рефлексії майбутнього офіцера відбувається у спеціально створеному рефлексивному освітньому просторі вищого військового навчального закладу, що забезпечує умови формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу та розвиток рефлексивної культури курсантів.

Акцентовано увагу на необхідності пошуку шляхів підвищення результативності процесу формування професійної рефлексії у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах. Здійснено узагальнення поглядів науковців на виокремлення педагогічних умов формування особистісних та професійних якостей фахівців та майбутніх офіцерів зокрема.

Ключові слова: курсант, майбутній офіцер, умова, педагогічна умова, освітньо-виховний процес, вищий військовий навчальний заклад.

Постановка проблеми. Професійна діяльність військовослужбовців та офіцерів Збройних сил України зокрема відповідно до функціональних обов'язків передбачає усвідомлене прийняття ними відповідальності за життя і здоров'я підпорядкованого особового складу, необхідність ухвалення виваженого управлінського рішення в умовах впливу психотравмувальних чинників під час виконання завдань за призначенням, що потребує належного рівня сформованості у офіцерів професійної рефлексії.

Формування професійної рефлексії майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах є важливим завданням держави та системи військової освіти зокрема, оскільки від рівня підготовки офіцера, сформованості його професійних якостей значною мірою залежить успішність виконання завдання із відбиття збройної агресії, забезпечення територіальної цілісності та недоторканості країни. Належний рівень сформованості професійної рефлексії як професійної якості особистості офіцера є передумо-

мовою його успішної діяльності як управлінця та як фахівця окремого напрямку військово-професійної діяльності, подальшої творчої самореалізації та досягнення високого рівня професійної майстерності.

Одним із оптимальних варіантів розв'язання окресленої проблеми є обґрунтування педагогічних умов формування професійної рефлексії у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах з урахуванням об'єктивних потреб держави у високопрофесійних офіцерах під час відбиття збройної агресії та специфічних умов їхньої військово-професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання професійної підготовки офіцерів перебували у сфері наукових інтересів низки дослідників, увага яких була спрямована на дослідження: теоретичних та методичних засад військової освіти (Г. Артюшин, М. Варій, О. Діденко, А. Зельницький, А. Каленський, М. Нецадим, Ю. Приходько, В. Ягупов та ін.); професійної підготовки майбутніх офіцерів (О. Бойко, Г. Васянович, Н. Вербин, А. Дьомін, М. Д'яченко, О. Капінус, Л. Карамушка, М. Коваль, М. Козяр, Г. Костюк, Т. Мацевко, В. Моляко, М. Нецадим, Д. Погребняк, Л. Руденко, Р. Сірко, Р. Торчевський, В. Шемчук та ін.).

Окремі аспекти питання навчання і виховання майбутніх офіцерів, формування їхніх професійних та особистих якостей досліджували: організацію психолого-педагогічного забезпечення професійної діяльності офіцерів (В. Алещенко, С. Василенко, Г. Васянович, О. Караяні, С. Миронець, Г. Ржевський та ін.); оптимізацію соціально-психологічних умов, що впливають на професійну успішність офіцерів як суб'єктів спільної діяльності (А. Анцупов, Г. Грибенюк, В. Ковальов, О. Макаревич, Є. Потапчук та ін.); виявлення психолого-педагогічних особливостей різних видів професійної діяльності офіцерів та обґрунтування чинників її ефективності (С. Кандибович, Г. Ложкін, О. Матеюк, В. Осьодло, О. Сафін, В. Ягупов, С. Яковенко та ін.).

Проблема формування та розвитку професійної рефлексії була предметом досліджень низки науковців (Е. Берн, А. Карпова, Н. Кузьміна, С. Максименко, О. Матеюк, Ю. Овчаренко, Є. Потапчук, О. Сафін, М. Томчук, В. Ягупов та ін.), рефлексивні процеси щодо готовності фахівців до самореалізації та подальшого самовдосконалення (Г. Бізяєва, Я. Бугерко, Ю. Кулюткін, Л. Рибалко, В. Розін, Г. Сухобська та ін.); роль рефлексії у становленні й розвитку особистості фахівця (І. Бех, Т. Плачинда, Є. Романова, М. Савчин, В. Семиченко, І. Цибулько та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Об'єктивна потреба пошуку шляхів підвищення результативності професійної

підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах актуалізує потребу обґрунтування педагогічних умов формування професійної рефлексії майбутніх офіцерів з урахуванням специфічних умов їхньої професійної підготовки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування професійної рефлексії у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Вирішення проблеми підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх офіцерів та формування професійної рефлексії під час навчання у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ) зокрема значною мірою залежить від наукового обґрунтування та визначення конкретних шляхів реалізації педагогічних умов як підґрунтя оптимізації навчально-виховного процесу закладу освіти та усіх його компонентів.

Обґрунтування педагогічних умов формування професійної рефлексії у майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ потребує аналізу поглядів дослідників на поняття «умови», «педагогічні умови» та наявного досвіду їх обґрунтування. Згідно з визначенням у Новому тлумачному словнику української мови, «умова – це середовище, у якому перебувають і без якого не можуть існувати предмети та явища» [7]. Подібне трактування знаходимо у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, відповідно до якого «умова» – це «необхідна обставина, що уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь», «обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь» [1].

З огляду на необхідність тлумачення дефініції «умова» з позицій педагогіки, спільним для науковців є визнання цього поняття як сукупності процесів, обставин та чинників, інтеграція яких створює дієві передумови управління освітньо-виховним процесом навчального закладу, результатом чого є формування особистості, навчання, виховання та всебічний розвиток здобувачів освіти.

Щодо трактування дефініції «педагогічні умови», то єдиного погляду науковців в сучасній педагогічній науці не існує. Так, Л. Зозуліна під педагогічними умовами розуміє «ті фактори (обставини), від яких залежить продуктивність, цілісність педагогічного процесу щодо підготовки майбутніх фахівців» [3]. Я. Галета пропонує розглядати педагогічні умови як систему, складовими якої є певні чинники, ситуації, методи, що об'єктивно склалися та є необхідними для вирішення певного педагогічного завдання, та як середовище, в якому компоненти освітнього процесу представлені в найкращій взаємодії, що дає викладачеві змогу результативно та якісно організувати

навчальний процес та керувати ним, а здобувачам освіти – успішно працювати [2]. На думку Л. Семенець, педагогічні умови – це умови, що відповідають закономірностям функціонування освітньої системи; обставини, котрі відповідно до поставлених цілей і сформульованих завдань забезпечують реалізацію структурних і функціональних компонентів цієї системи [8, с. 43].

Багатоаспектність трактування дефініції «педагогічна умова» відображена в результатах наукових пошуків значної кількості дослідників, що, своєю чергою, породжує різні її трактування, як от: взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [6].

Узагальнюючи, можемо зазначити, що переважна кількість трактувань педагогічних умов однозначно вказує на відсутність у сучасному науковому дискурсі загальноприйнятого визначення цього поняття.

Із урахуванням специфічних особливостей професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ, необхідності врахування умов одночасного навчання та виконання обов'язків військової служби курсантами, у трактуванні поняття «педагогічні умови» ми опираємось на авторитетний погляд професора А. Литвина, який зазначає, що педагогічні умови – «комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників, що забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють усебічному гармонійному розвитку особистості та створюють додатні можливості для виявлення її задатків, урахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, ключових кваліфікацій, загальних і професійних компетенцій» [5, с. 28–29], що повною мірою враховує особливості підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ.

Із урахуванням теоретичного узагальнення психолого-педагогічних джерел, наукової літератури та підходів науковців до поняття «педагогічні умови» та проблеми формування професійної рефлексії фахівців загалом, її мети, принципів, особливостей, умов та наявного досвіду професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ, ми висунули припущення, що ефективність формування професійної рефлексії майбутніх офіцерів забезпечить реалізація таких педагогічних умов:

- 1) формування рефлексивного освітньо-виховного середовища ВВНЗ;
- 2) запровадження освітніх програм розвитку професійної рефлексії та активних рефлексив-

но-діяльнісних технологій навчання майбутніх офіцерів;

3) налагодження та підтримання суб'єкт-суб'єктної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності ВВНЗ.

Перша педагогічна умова, а саме формування рефлексивного освітньо-виховного середовища ВВНЗ, передбачає створенням в освітньому просторі ВВНЗ навчально-виховного середовища, яке сприятиме формуванню професійної рефлексії майбутніх офіцерів.

З урахуванням специфічних особливостей професійної підготовки майбутніх офіцерів, до ключових особливостей рефлексивного освітньо-виховного середовища ВВНЗ відносимо такі:

створення умов для формування у курсанта усвідомленої потреби у рефлексії процесу та результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності;

– наявність потреби у рефлексії одержаних результатів формування професійної рефлексії іншими суб'єктами ВВНЗ – адміністративно-командним складом та науково-педагогічними працівниками;

– використання потенціалу контекстного навчання до стимулювання суб'єктів освітньо-виховного середовища ВВНЗ до корегування діяльності за результатами її аналізу та переосмислення;

– суб'єктність адміністративно-командного складу ВВНЗ, науково-педагогічних працівників та майбутніх офіцерів.

Формування рефлексивного освітньо-виховного середовища, на наше переконання, відбувається відповідно до визначеної мети, принципів формування, з урахуванням функцій, реалізація яких передбачається після забезпечення умов його належного функціонування. Метою створення рефлексивного середовища ВВНЗ є створення умов формування, розвитку та прояву професійної рефлексії майбутніх офіцерів у спільній діяльності та взаємодії із іншими суб'єктами освітньо-виховної діяльності – адміністративно-командним складом та науково-педагогічними працівниками через рефлексивний аналіз теоретичних знань із одержаними під час виконання обов'язків військової служби та квазіпрофесійної діяльності результатами.

Наслідком створення рефлексивного освітньо-виховного середовища ВВНЗ є формування у майбутнього офіцера особистісної позиції у процесі ухвалення рішень, усвідомленої потреби рефлексії протиріч між стереотипними підходами до вирішення проблемних ситуацій професійної діяльності та власними варіантами, співвідношення власного досвіду з теоретичними підходами та усталеними, шаблонними моделями поведінки.

Другою педагогічною умовою формування професійної рефлексії є запровадження освітніх про-

грам розвитку професійної рефлексії та активних рефлексивно-діяльнісних технологій навчання майбутніх офіцерів. Одним із визначальних чинників формування професійної рефлексії майбутнього офіцера, на нашу думку, є організація освітнього процесу у ВВНЗ із урахуванням потреби оновлення змістового наповнення освіти та включенням аналітичного осмислення свого професійного досвіду та досвіду інших суб'єктів освітньо-виховного процесу як обов'язкового через запровадження активних рефлексивно-діяльнісних технологій навчання майбутніх офіцерів. Це передбачає опанування майбутніми офіцерами знань щодо сутності та структури професійної рефлексії, ефективних способів її формування та розвитку, розроблення та впровадження інноваційних навчальних та навчально-методичних посібників, що передбачають створення умов для здійснення курсантами самоконтролю та рефлексії освітніх результатів під час самостійної роботи над навчально-методичною літературою.

Крім того, оновлення змісту освіти курсантів передбачає насичення навчальних дисциплін ситуаційними завданнями з використанням досвіду виконання обов'язків військової служби, які потребують рефлексивних дій через спеціально сформульовані питання, обов'язкового включення алгоритмів аналізу та на його основі вироблення альтернативних варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Третьою педагогічною умовою формування професійної рефлексії майбутніх офіцерів є налагодження та підтримання суб'єкт-суб'єктної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності ВВНЗ. Налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньо-виховному процесі ВВНЗ між його суб'єктами – адміністративно-командним складом, науково-педагогічними працівниками та майбутніми офіцерами є сукупністю взаємозв'язків між ними через обмін цінностями та способами діяльності з використанням діалогових форм роботи, що зумовлюється рівністю суб'єктних позицій та має на меті розвиток та самовдосконалення суб'єктів через її корегування на основі рефлексії освітньої та квазіпрофесійної діяльності, спрямування професійної підготовки на формування актуальних професійно значущих особистісних якостей майбутніх офіцерів.

Академік В. Кремень характеризує суб'єкт-суб'єктні відносини як «міжособистісну педагогічну взаємодію, що реалізує базову потребу дитини в залученні її до соціуму і культури суспільства на основі рівноправного партнерства з учителем (викладачем), характеризує готовність суб'єктів виховання до взаєморозуміння і взаємоповаги у процесі спілкування і діяльності» [4, с. 883]. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія визначається активною участю майбутнього офіцера в освітньо-ви-

ховному процесі, коли засвоєння інформації відбувається під час співпраці з викладачем та ініціативної діяльності, можливістю внесення курсантом коректив у процес навчання та виконання обов'язків військової служби. Крім сформованості суб'єктної позиції, налагоджена суб'єкт-суб'єктна взаємодія сприяє розкриттю потенціалу курсанта та його індивідуального ресурсу, особистісному та професійному самовизначенню та самоактуалізації, що є однією із визначальних передумов професійного розвитку майбутнього офіцера.

Узагальнюючи, зазначимо, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія суб'єктів освітньої діяльності ВВНЗ, є найвищим рівнем взаємодії адміністративно-командного складу, науково-педагогічних працівників та курсантів, їхнє взаємне сприйняття та визнання себе та інших як повноцінних суб'єктів навчальної та військово-професійної діяльності, в результаті чого через комунікацію, співпрацю та спільну діяльність відбувається взаємообмін смислами, формування та корегування професійного світогляду.

Висновки і пропозиції. Реалізація в освітньо-виховному процесі ВВНЗ запропонованих педагогічних умов, а саме: формування рефлексивного освітньо-виховного середовища ВВНЗ; запровадження освітніх програм розвитку професійної рефлексії та активних рефлексивно-діяльнісних технологій навчання майбутніх офіцерів; налагодження та підтримання суб'єкт-суб'єктної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності ВВНЗ, сприятиме підвищенню ефективності формування професійної рефлексії майбутніх офіцерів.

Формування рефлексивного освітньо-виховного середовища ВВНЗ сприятиме активізації потреби використання професійної рефлексії під час освітньої та квазіпрофесійної діяльності через зіставлення очікуваних результатів з реально одержаними. Запровадження освітніх програм розвитку професійної рефлексії та активних рефлексивно-діяльнісних технологій навчання передбачає усвідомлення курсантами сутності, змісту, форми, видів, потенціалу та специфічних особливостей професійної рефлексії, засвоєння базових понять сприяє зануренню майбутніх офіцерів в активну рефлексивну діяльність. Налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності ВВНЗ забезпечує належний рівень сформованості суб'єктної позиції курсанта як майбутнього військового професіонала.

Подальші перспективи дослідження полягають у розробленні методики формування професійної рефлексії у майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.) / уклад. і голов. ред.

1. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ, «Перун», 2009. 1736 с.
2. Галета Я. Інформаційно-освітнє середовище як засіб навчання. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/socgum/Nzp/2012106/Statti/15.pdf> (дата звернення: 01.12.2023).
3. Зазуліна Л. В. Розробка акметектонічної моделі моніторингу в системі післядипломної педагогічної освіти: теоретичний концепт. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_4_8.
4. Кремень В. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України*; головний ред. В. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 883.
5. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: на допомогу здобувачам наукового ступеня. Львів: СПОЛОМ, 2014. 76 с.
6. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійнопізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості* : зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Київ : Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161.
7. Новий тлумачний словник української мови. Т. 3. Київ, 2008. 862 с.
8. Семенець Л. М. Педагогічні умови формування професійно-педагогічної готовності до реалізації розвивальної функції навчання. *Вісник Черкаського ун-ту. Серія Педагогічні науки*. 2014. № 26(319). С. 42–49.

Rudenko L., Lashta R. Pedagogical conditions for the formation of professional reflection among future officers of the Armed Forces of Ukraine

The article is devoted to finding ways to solve the current psychological and pedagogical problem of forming professional reflection in future officers of the Armed Forces of Ukraine in the process of obtaining military professional education in higher military educational institutions.

It was determined that professional reflection is one of the important professional qualities of an individual, the proper level of which requires an officer's understanding of the motives of his own activity and the cause-and-effect nature of the results obtained, awareness of the need for its timely correction, the consequence of which is the officer's readiness to make independent and well-founded management decisions as full subjects of military professional activity and his self-actualization as a military professional.

It was found that the professional reflection of the officer of the future officer is directly dependent on the content and results of professional activity, contributes to the development of criteria for its success, the result of which is a change in the model of behavior and professional activity. It is manifested in the totality of his goals as an officer, the definition of which involves a clear awareness of the conditions and features of professional activity, its content, ways of performing official and combat tasks, that is, it is the main mechanism of self-development and self-improvement of his personality.

It was established that the officer's systematic analysis of the obtained results allows timely adjustment of the goals and tasks of professional activity, specifying them, building an individual path of professional growth, the result of which is the officer's self-realization in the profession. At the same time, the officer's lack of a proper level of professional reflection formation is a prerequisite for his leveling of experience in professional activity, which has the consequence of repeatedly solving the same type of problem situations in the future.

It was determined that the formation and development of the professional reflection of the future officer takes place in a specially created reflective educational space of a higher military educational institution, which provides the conditions for the formation of a culture of subject-subject interaction of the subjects of the educational process and the development of the reflective culture of cadets.

Attention is focused on the need to find ways to increase the effectiveness of the process of forming professional reflection among future officers during their studies at higher military educational institutions. A generalization of the views of scientists on the identification of pedagogical conditions for the formation of personal and professional qualities of specialists and future officers in particular has been carried out.

Key words: *cadet, future officer, condition, pedagogical condition, educational process, higher military educational institution.*